

De Koepoort en haar voorganger,

Met kleine aanpassing van de tekst, betreffende 'tSant, en uitgebreider figuren: 2-3-2020

Wie met een voertuig de vesting Woudrichem binnen wil rijden zal door de zuidelijke toegang, de Koepoort, moeten. De twee andere ingangen vanuit Oost en West zijn alleen toegankelijk voor voetgangers en fietsers. Die Koepoort is evenwel als entree van de vesting nauwelijks adequaat. De straat voert direct naar een onoverzichtelijke vernauwing langs de kerktoren. Dit lijkt een planologische vergissing, in het verleden gemaakt bij de aanleg van de vestingwallen en het is interessant om te analyseren hoe die situatie kon ontstaan.

In het ontwerp dat Adriaan Anthonisz in 1586 maakt van de nieuwe werken is de Koepoort niet voorzien. Hij baseert zich op zijn ervaring als burgemeester van Alkmaar, die het beleg door de Spaanse troepen had doorstaan en dat had tot een Staatse Victorie geleid. Een aarden wal met daarin grote bolwerken als hoekpunten moet de oude muren vervangen. (fig. 1, het

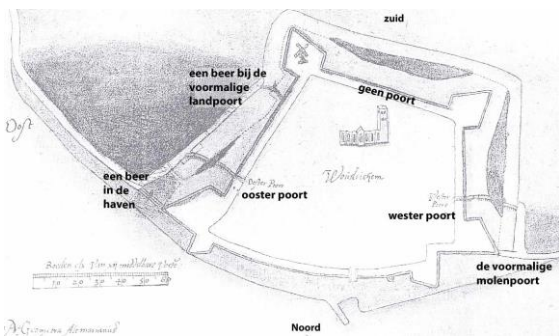

Fig 1, Schetsontwerp van Adriaan Anthonisz.

noorden aan de onderzijde) De toegangen tot de vesting komen dan beschermd tussen de bolwerken te liggen, één in de oostelijke en één in de westelijke wal. In de zuidelijke wal is geen poort ontworpen. De Landpoort, aan het einde van de Landpoortstraat, komt buiten de wal te liggen en moet worden gesloopt. (voor een uitgebreide militaire beschouwing, zie: de Atlas van Historische Vestingwerken in Nederland, van de Stichting Menno van Coehoorn, 1996)

Van dit schetsontwerp wordt wel de hoofdvorm, maar worden de poorten niet gerealiseerd. De Westerpoort zal komen te vervallen. Daarvoor in de plaats blijft de Molenpoort aan het eind van de Molenstraat nog geruime tijd in gebruik. De Oosterpoort wordt gewijzigd in een poort in het Noordoostelijk Bolwerk, dit is de (eerste) Loevesteinse Poort. (zie fig. 2, detail met dezelfde oriëntatie, kaart Schillinx 1603) Evenzo in afwijking van het plan wordt als doorgang in de zuidelijke vestingwal de Koepoort aangelegd. Dit moet de nieuwe landpoort worden ter vervanging van de oude toegang tot de Landpoortstraat. Op de plaats van die oude landpoort moet de bestaande beer worden aangepast.

Fig. 2, detail v/d kaart van Schillinx

De uitvoering heeft plaats omstreeks 1590 maar het werk loopt grote vertraging op doordat de rivier het nieuwe werk in 1595 zwaar aantast. De Staten van Holland vermelden dat 'in de nieuwe inlage bij Woudrichem de dijck is doorgebroocken' en 'den Beer, de Poorte ende Brugge' zijn weggeslagen. Delen van de aarden wal zijn onderuit gezakt en weggespoeld en stukken muur zijn ingestort. Het stadsbestuur meldt in maart 1595 aan de Staten dat de Molenpoort beschadigd is: de brug en de hameien (afsluitbomen) zijn weggeslagen. Het laconieke antwoord is de opdracht die poort dan maar te sluiten. Alle werken worden opnieuw aanbesteed en het herstel kost jaren.

De situatie wordt door Daniel Schillinx getekend in 1603, fig 2, waarop de nieuwe oostelijke toegang via het bolwerk is geschetst. Ook is hierop de Koepoort te zien maar een houten bruggetje en een afsluitboom leiden verder nergens heen. Die poort is nog lang niet

toegankelijk. Die kan pas geopend worden nadat een ravelijn en de wegaansluiting naar het wegennet in de Banne gereed is. De financiële middelen zijn op dat moment niet beschikbaar en de Staten van Holland besluiten in 1609 voorrang te geven aan 't repareren van 't Hooft voor de Waterpoort' en het 'openen van de Koe-poort te dilayeren' (uit te stellen).

Het gaat Adriaan Anthonisz duidelijk om de militaire doelstelling. Het moet een vesting worden waarvan de toegankelijkheid beperkt blijft. Maar bovendien valt aan te nemen dat hij instructie heeft om de kosten zo laag mogelijk te houden. Dat betekent een minimale lengte van de omtrek met zo min mogelijk onteigening van grond of sloop van bebouwing. Waar bijna overal elders de nieuwe vestingwerken buiten de stadsmuren om gelegd worden, in Woudrichem kan het eenvoudig binnen de oude verdediging. Dit is te danken aan het feit dat de ontwikkeling van de stad in de 16^e eeuw is gestagneerd en er in die tijd geen stadsuitbreiding heeft plaats gevonden. Grote delen van het stadsgebied zijn in gebruik voor agrarische productie en veel daarvan is bezit van kerkelijke instellingen. Deze zogeheten 'geestelijke goederen' zijn in 1579 als gevolg van de reformatie geconfisceerd.

Het is interessant om het tracé van de wal te projecteren op de stadsplattegrond die Van

Fig. 3, de wallen over de oude stad.

Deventer omstreeks 1558 tekent. Wat gaat er verloren. De buitenstad en het oostelijk gebied lag al buiten de ommuring. Dat terrein is na de Allerheiligenvloed in 1570 feitelijk al aan de rivier prijs gegeven. De haven wordt gracht en de brugpoort verdwijnt. Het Kruisbroedersklooster dat in 1573 is afgebrand wordt verder afgebroken. Hier verrijst de Loevesteinse Poort. De oostelijke wal loopt verder over het kloosterconvent en een weg naar de oude Landpoort. De nieuwe gracht komt hier in agrarisch gebied. De Landpoort verdwijnt en daar komt een nieuwe beer. Aan

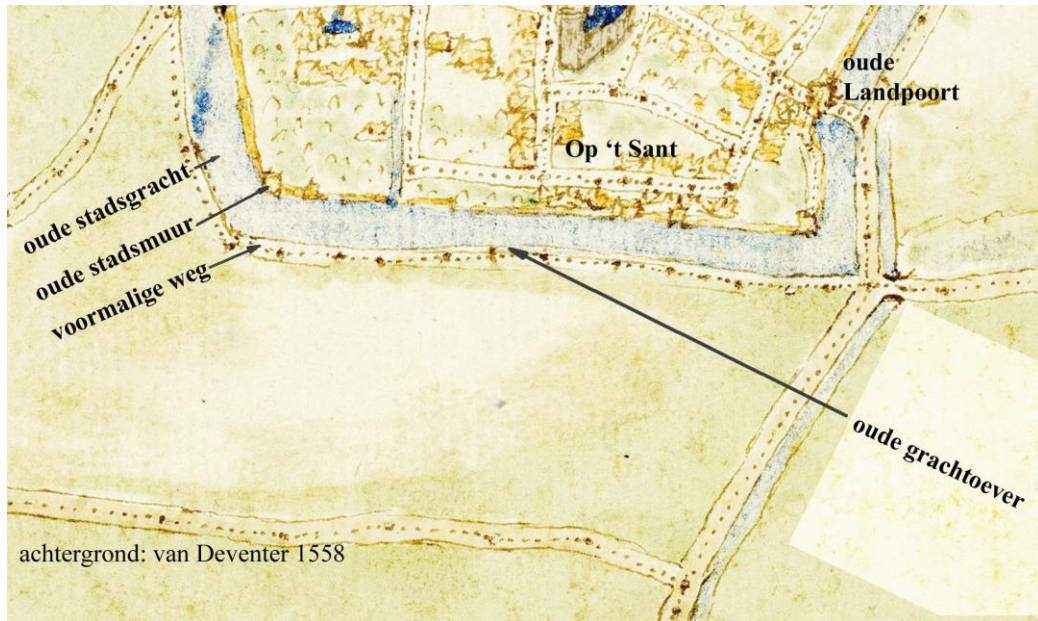
de westzijde lopen de werken dwars door het evenzo afgebrande Dominicanessen klooster en de daarbij gelegen hophoven. Daar staan verder geen huizen. Aan de zuidzijde gaat agrarisch terrein en een weg verloren.

Het ontwerp van de vesting is dus goed uitgedacht. Nu de toegangen nog. Het probleem wordt gevormd door de hoogwaterkeringen aan weerszijden van de stad. Die sluiten in 1558 nog aan langs de rivier aan de noordzijde van de stad. Op de kaart van Schillinx (fig. 2) is te zien dat die dijken naar het zuiden zijn verlegd. De poorten, zoals door Adriaan Anthonisz ontworpen, komen daardoor uit in grienden en gorzen buiten de waterkering en dat heeft hij blijkbaar niet voorzien. Er moet dus een poort komen aan de zuidzijde. Ziedaar: de Koepoort. Die locatie ligt voor de hand, maar de aansluiting op de weg naar het centrum van de stad is bepaald niet optimaal. Verbreding langs de kerk betekent afbraak van een serie huizen. Een nieuwe aansluiting oostelijk langs de kerk naar de Landpoortstraat was een betere oplossing geweest, maar ook dat had onteigeningen van privébezit vereist en daar zat niemand op te wachten.

Hoe moet nu de overgang naar de Banne worden aangelegd. Dat vóór de poort een ravelijn met ravelijnsgracht moet komen is duidelijk. Dat betekent ophogen en graven in het perceel aan de zuidkant van de oude gracht. Dit perceel, bekend als 'de Bellemakers' is één van de geconfisceerde geestelijke goederen. Ook ter weerszijden daarvan moet gegraven worden. Een serie tekeningen, waarin de ontwikkelingen rond de Koepoort zijn geschetst, toont de omvang van dit werk, (fig. 4). Het toont de omgeving van de Koepoort, in diverse perioden in fasen over elkaar heen geprojecteerd, met de kenmerken samenvattend genoteerd. Opvallend is dan dat het nieuwe bruggetje over de nieuwe gracht over het oude stadsgebied loopt en

uitkomt op terrein dat opgehoogd is moeten worden, omdat daar voorheen de oude stadsgracht lag. Onduidelijk is waarom de weg (later Koepoortstraat) aan de westzijde in het Bellemakers gebied is aangelegd terwijl aan de oostzijde een wegprofiel aanwezig was.

Fig. 4, de omgeving van de Koepoort in diverse perioden over elkaar geprojecteerd.
(De aanleg van de Koepoort in fasen afgebeeld.)

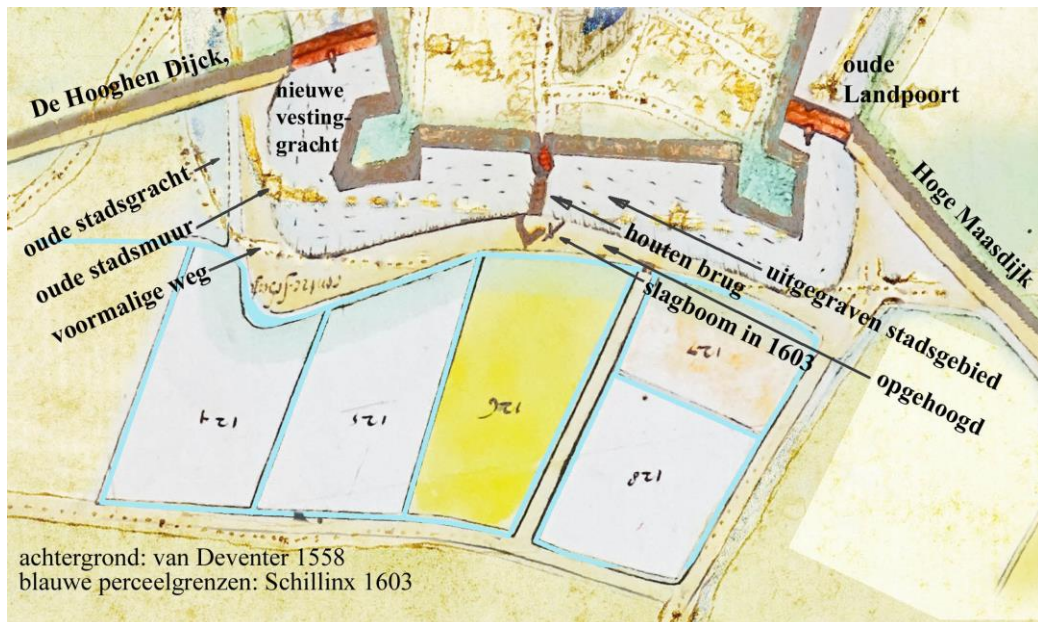

Situatie in 1558

De Kerkstraat loopt langs de Martinustoren zuidwaarts. De straat 'Op 't Sant' loopt verder langs de stadsmuur en -gracht. Er is geen aansluiting naar de overzijde van de gracht.

In 1573 brandt de Martinus kerk af en de bebouwing op 't Sant gaat waarschijnlijk mee in vlammen op.

In 1583 valt het besluit om de stad tot vesting om te vormen.

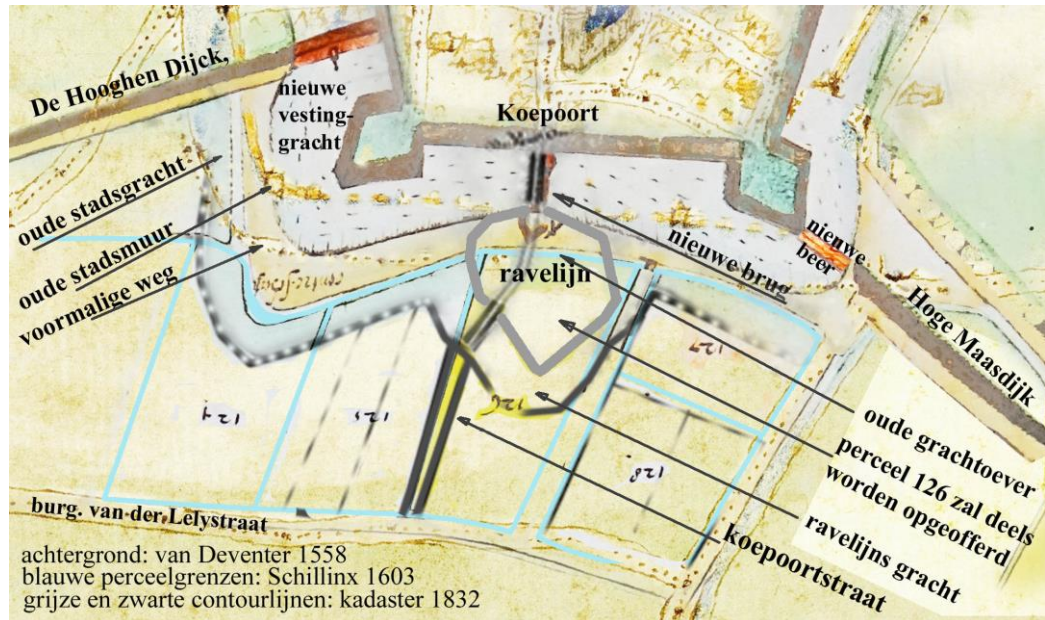

Situatie in 1603

Als Schillinx de kaart van de Bannen tekent, is men nog steeds bezig met de vestingwerken. In de Ooken worden de percelen ten zuiden van de voormalige weg langs de gracht (nrs 124 en 125) ingekort om de nieuwe stadsgracht vorm te geven. Perceel 126 valt buiten deze inperking. De nieuwe stadswal wordt aangelegd over de straat en de vervallen bebouwing van 't Sant' .

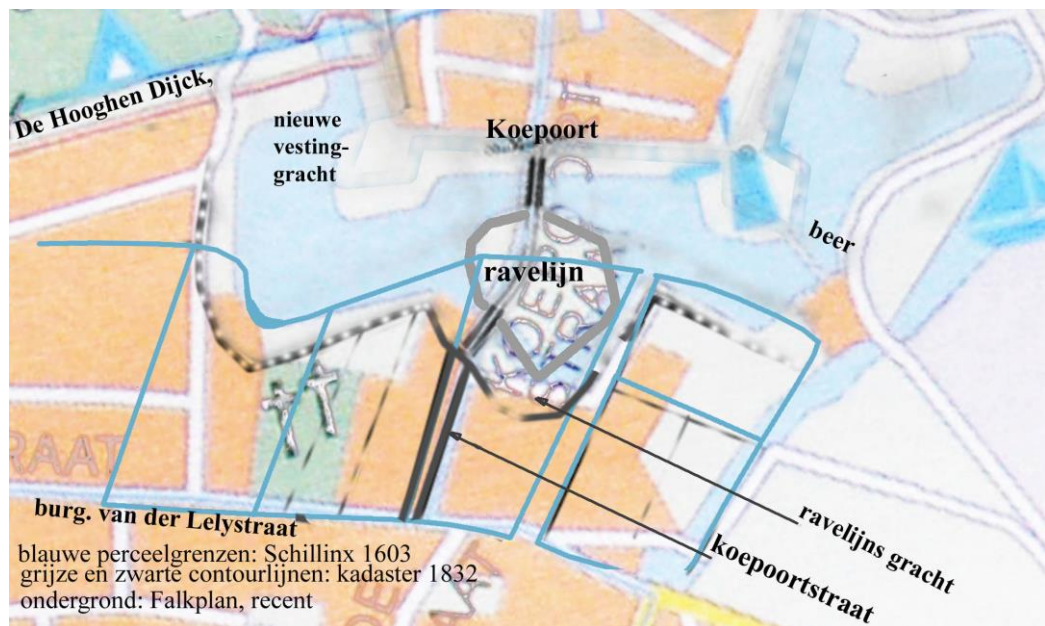
De Maasdijk wordt aangesloten op de oude beer bij de Landpoort. Buiten de wal wordt een nieuwe gracht door het oude stadsgebied gegraven. Ten noorden van perceel 126 wordt grond aangevuld. Een eenvoudige houten brug geeft verbinding tussen de wal en deze aanvulling aan de overkant. In de wal is een doorgang gespaard en over de brug is een slagboom geïnstalleerd. De Koepoort zal pas in 1610 in gebruik worden genomen.

Na het rampjaar 1672 blijkt modernisering van de vestingwerken noodzakelijk. Dit zal enkele decennia bouwtijd vergen. De wallen worden verhoogd en verbreed aan de stads-zijde. De Loevesteinse poort wordt verplaatst en van een ravelijn voorzien. Ook bij de Koepoort wordt een ravelijn met ravelijnsgracht aangelegd.

Situatie in 1832

Een vergelijking met de kadasterkaart laat zien dat dit ravelijn ten koste gaat van het oude perceel 126. Ook de situering van de Maasdijk is aangepast. Er is een nieuwe beer gebouwd ter vervanging van de beer bij de afgebroken Landpoort, waarna de Maasdijk wordt omgelegd in aansluiting op de nieuwe beer.

Situatie in 2000

Op een hedendaagse kaart zijn diverse elementen van deze Koepoort-geschiedenis terug te vinden. Met name de Burgemeester van der Leliestraat, van oudsher de begrenzing tussen de Voorste en de Middelste Weide en de

Koepoortstraat als kavelgrens tussen de percelen van de Ooken, liggen nog op dezelfde plaats. Duidelijk is te zien hoe enorm de wijzigingen zijn geweest in het gebied buiten de Maasdijk.

De oude stad had maar drie poorten en dat is waarschijnlijk te danken aan het feit dat de ontwikkeling van de stad stagneerde in de 16^e eeuw. De zuidwest hoek van de stad had geen behoefte aan een uitgang. Het was bagijnenklooster en hophof, geen woongebied. Het is de vraag hoe de situatie in de 15^e eeuw was. Dat hangt samen met de eigendommen en de verkaveling van het gebied, dat de naam ‘de Oken’ droeg, tussen de stad en de ‘Voorste Steeg’ (later Burg. Van der Lelystraat). Hiervan zijn gegevens bekend uit omstreeks 1400.

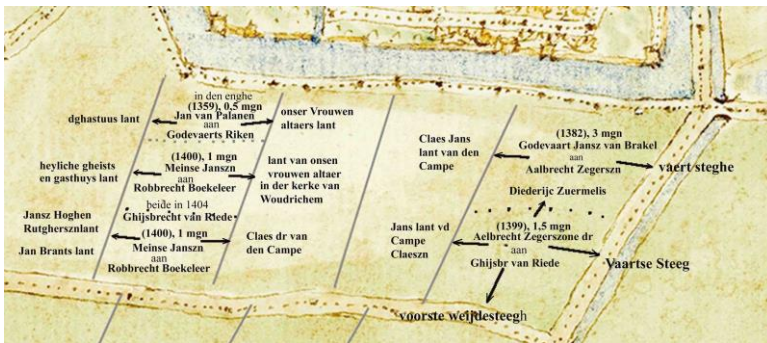

Fig. 5, perceelgegevens uit de 15^e eeuw geschetst op de kaart uit 1558.

Het perceel 126 (Schillinx) is drie morgen groot en wordt al vermeld in 1382 en in 1399 als eigendom van Van de Campe. Vervolgens is het in 1460 bezit van Peter Sporckmans en zijn vrouw Bartruit, dochter van Jan en Lucia Molemans. Na het overlijden van Peter in 1473 is de weduwe Bartruit (of Bartraat) hertrouwd met

Adriaen Jansz van den Weerde. Die blijkt in 1484 ook overleden, waarna Bartraat de drie morgen, gelegen ‘**op de Oken buiten de landpoort**’, toezegt aan haar zonen Jan en Jacob, Peter Sporckmans kinderen. De zoon Jan (genoemd Molenman van Woudrichem) wordt prior van Mariëndonk. Het perceel blijkt in 1555 bezit van de erfgenamen van Jacob Bel(le)macker uit Den Bosch. Die Jacob is mogelijk de andere zoon van Sporckman.

Op de kaart van ‘Van Deventer’ in 1558 staat hier geen landpoort afgebeeld. Hij tekent alleen de oude stadsgracht. Lag er in de 15^e eeuw een brug of een dam of was er nog geen gracht? Er moet in de oude stadsmuur wel een landpoort, voorloper van de Koepoort, zijn geweest, ongeveer op de plaats waar Schillinx de slagboom tekent. Op een tekening, gemaakt in 1450 ten behoeve van een rechtsgeding over de visserij, is deze poort te zien. (Nat. Arch., 4VTH 886).

Fig. 6, Poorten van Woudrichem in aanzichten, 1450

Hier is de stad Woudrichem geschetst door vanuit de omgeving rondom, aanzichten af te beelden door ze plat te leggen naar het centrum toe. (fig. 6, de verticale lijn door de tekening is een scheur in het document). Aan de zuidzijde is duidelijk een poort geschetst terwijl de landpoort aan de Landpoortstraat eveneens te zien is. Het bestaan van een poort aan de westzijde, waar later het klooster van de Dominicanessen zal verrijzen, is

verder (nog) niet in de archieven aangetoond. De dubbele lijn aan de omtrek suggereert een weg of gracht, maar helemaal duidelijk is dat niet. De binnenstad is niet als plattegrond afgebeeld, maar de Oude Steenstraat, die tegenwoordig Kerkstraat heet, verbindt de Waterpoort aan de rivier met die landpoort aan de zuidzijde. Als dat toen hoofdroute was, dan is het opmerkelijk dat die oude Zuidpoort uitweg geeft op de Oken midden in het perceel dat Schillinx later het nummer 126 geeft. Mogelijk was hier in 1450 een weg onderlangs de stad. Het is niet onmogelijk dat pas in een latere aanpassing van de oude gracht de zuidelijke poort

is gesloten en de Landpoortstraat hoofdroute geworden is. In elk geval blijkt uit 'van Deventer' dat er in 1558 wel een weg aan de zuidzijde van de oude gracht liep. Het is evenzo denkbaar dat de onbekende landpoort aan de westzijde uitweg heeft gegeven op de weg vanuit het westen, die bij 'van Deventer' met een vreemde slinger is aangesloten op de Molenpoort, zie (fig. 3 en 4). De stervorm van oorspronkelijke wegen kan dan bij het herstel van de ommuring na 1405, als de Arkelsen de stad hebben overvallen en platgebrand, mogelijk zijn vereenvoudigd.

Ferd van Roode, 5-9-2016

Aangepast: 2-3-2020